

НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
«ОДЕССКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ»

Серия «Одесские студии по лингвистике
и социальным наукам»

КОНЦЕПТЫ И КОНТРАСТЫ

Коллективная монография

Одесса 2017

УДК 811.111
ББК 81.001
К 65

Рекомендовано Учёным советом
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Протокол № 8 от 20.05.2017 г.

Рецензенты:

И. И. Серякова, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры германской и финно-угорской филологии, проректор по учебно-воспитательной работе и международным связям Киевского национального лингвистического университета;

Л. В. Солощук, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры английской филологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина.

К 65 Концепты и контрасты : монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др. ; под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – 632 с. – (Серия «Одесские студии по лингвистике и социальным наукам»).

ISBN 978-966-916-335-6

В междисциплинарной монографии «Концепты и контрасты» представлены результаты исследований в области контрастивной лингвоконцептологии, подготовленные авторским коллективом лингвистов, юристов, политологов, философов, историков и литературоведов. Издание освещает такие проблемы исследования концептов, как методология реконструкции в лингвокогнитивной и синергетической парадигмах, лингвокультурные контрасты универсальных и этноспецифических концептов, моделирование в национальных лингвокультурах, языковая репрезентация в разных типах дискурса (политическом, масс-медийном, правовом, деловом, художественном и других), а также контрастирование индивидуальных концептов в составе авторской картины мира. Определение концептуальных контрастов выполнено на материале азербайджанского, английского, испанского, китайского, немецкого, персидского, польского, русского, украинского и французского языков.

Издание адресовано широкому кругу специалистов в различных областях гуманитарных наук, интересующихся проблемами взаимодействия языка, человека, мышления и культуры в контрастивном аспекте.

У міждисциплінарній монографії «Концепти і контрасти» представлено підсумки досліджень у галузі контрастивної лінгвоконцептології, підготовлені авторським колективом лінгвістів, юристів, політологів, філософів, істориків і літературознавців. Видання висвітлює такі проблеми дослідження концептів, як методологія реконструкції в лінгвокогнітивній та синергетичній парадигмах, лінгвокультурні контрасти універсальних та етноспецифічних концептів, моделювання в національних лінгвокультурах, мовна репрезентація концептів у різних типах дискурсу (політичному, мас-медійному, правовому, діловому, художньому тощо), а також контрастування індивідуальних концептів у складі авторської картини світу. Визначення концептуальних і лінгвокультурних контрастів виконано на матеріалі азербайджанської, англійської, іспанської, китайської, німецької, перської, польської, російської, української та французької мов.

Видання адресоване широкому колу фахівців у різних галузях гуманітарних наук, які цікавляться проблемами взаємодії мови, людини, мислення та культури в контрастивному аспекті.

УДК 811.111
ББК 81.001

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	10
ЕСТЬ ГОРОД, КОТОРЫЙ Я ВИЖУ ВО СНЕ... или немного «одесских вербальных изюминок».....	12

Е.Н. Степанов

Городские концепты в полилингвокультурном портрете Одессы	13
--	-----------

РАЗДЕЛ I. МЕТОДОЛОГИЯ РЕКОНСТРУКЦИИ КОНЦЕПТА: НАСТОЯЩЕЕ VS. БУДУЩЕЕ

Лингвокогнитивное настоящее концепта

О.О. Селіванова

Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання	21
---	-----------

С.А. Жаботинская

Нарративные политические концепты: методика лингвокогнитивного анализа	30
---	-----------

А.П. Мартынюк

Индивидуальный концепт: природа и метод анализа.....	41
---	-----------

А.И. Приходько

Концепт и фрейм: пути решения проблемы.....	47
--	-----------

А.В. Ходоренко

Концепты и то, что о них не пишут... ..	54
--	-----------

Синергетическое будущее концепта

Л.С. Пихтовникова

Мегаконцепт <i>СИНЕРГЕТИКА</i> в общенаучной картине мира.....	60
---	-----------

T.I. Dombrova

Synergetics: a Study of Complexity	67
---	-----------

Н.В. Таценко

Концепт у царині лінгвосинергетики: рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність.....	76
---	-----------

РАЗДЕЛ II. УНИВЕРСАЛЬНЫЕ VS. ЭТНОСПЕЦИФИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ

Универсальные vs. фриквентальные концепты

І.О. Голубовська

«Матриця душі» у дзеркалі лінгвокультурних концептів (на матеріалі вербалізацій концепту <i>ДУША/СЕРЦЕ</i> в українській, англійській і китайській лінгвокультурах)	85
--	-----------

<i>В.Я. Мизецкая</i> Ассоциативное поле пространственных концептов ЛЕВЫЙ и ПРАВЫЙ в лингвокультурных традициях индоевропейских народов.....	97
<i>О.С. Колесник</i> Концепт-міфологема ГОРА у лінгвокультурах європейських етносів.....	102
<i>О.Сh. Kshanovsky</i> The concept of DIMENSION in the Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages	112
<i>С.І. Терехова</i> Егоцентричне Я у парадигмах мови і свідомості (на матеріалі української, російської та англійської мов).....	122
<i>С.В. Форманова</i> Концепт ОБРАЗА як візитна картка етносу	129
<i>І.Г. Саєвич</i> Семіотична опозиція ЖИТТЯ – СМЕРТЬ у слов'янських лінгвокультурах.....	137
<i>И.В. Шамша</i> Концепт ВРЕМЯ как тройной синтез в «Различии и повторении» Жюлья Делеза.....	146
<i>В.И. Мордвинцева</i> Концепт САРМАТЫ как культурно-исторический феномен в контактной зоне Северного Причерноморья	153
Славянские vs. германские концепты	
<i>О.В. Тищенко</i> Концепт НИТКА як артефакт і предметний символ у фразеологічному та паремійному контексті польської, української та англійської мов.....	161
<i>В.Г. Таранець, І.В. Ступак</i> «Норманська» контрверсія як світ навиворіт: боротьба концептів	173
<i>М.О. Шутова</i> Когнітивно-лінгвокомпаративна реконструкція етнокультурних стереотипів англійців і українців про національний характер	181
<i>О.Е. Синявская</i> Концепт ДРУГ/FREUND в русской и немецкой лингвокультурах.....	188
<i>Ю.О. Томчаковская</i> Манипулирование концептами CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в английской и украинской лингвокультурах: быть обаятельным или не быть – это не вопрос!	197
Славянские vs. романские концепты	
<i>Е.В. Лесневская, С.Э. Оруджева</i> Цветобозначение как элемент концептуальной картины мира испанцев и украинцев: лингвокультурные контрасты	203

<i>Ю.А. Фокша</i> Концепт PERFECCIÓN/ДОСКОНАЛІСТЬ в испанской и украинской лингвокультурах	210
---	-----

РАЗДЕЛ III. КОНЦЕПТЫ VS. НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

Концепты англоязычных лингвокультур

<i>Л.В. Бордюк</i> Концепт ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ у сучасній американській лінгвокультурі: ретроспекція і проспекція.....	218
--	-----

<i>Е.М. Музя</i> Концепт-топоним и реализация его этнокультурной составляющей в англоязычной лексикографии	225
--	-----

<i>О.В. Домніч</i> Запозичення лінгвокультурних концептів із індигенних систем у полінаціональну англійську мову.....	232
---	-----

Концепты персидской лингвокультуры

<i>О.В. Мазепова</i> Культурна схема ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБЛИЧЧЯ у перській системі ввічливості	241
---	-----

Концепты русской лингвокультуры

<i>Г.С. Яроцкая</i> Концепт ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ в русском языковом сознании: историческая ретроспектива	251
--	-----

Концепты украинской лингвокультуры

<i>О.В. Яковлева</i> Національні символи як матеріальне вираження концепту СВІЙ/ЧУЖИЙ у контексті традиційного весільного обряду українців.....	259
--	-----

<i>Ж.В. Краснобаєва-Чорна</i> Концепт ЖИТТЯ : кореляція реальних та ірреальних шляхів (на матеріалі української фраземіки).....	264
--	-----

<i>Н.Д. Коваленко</i> Концепт ПОРІГ у фразеології українських говорів	271
---	-----

<i>Н.В. Плотнікова</i> Концепт ВОДОХРЕЩЕ як теологічний складник зимового циклу народної календарної обрядовості українців (лінгвоконцептуальний аналіз)	278
--	-----

<i>А.К. Нестеренко</i> Семантичні варіації квантитативних концептів-дескрипторів в українській мові	287
---	-----

РАЗДЕЛ IV. КОНЦЕПТЫ VS. ДИСКУРСЫ

Концепты политического дискурса

Е.Л. Стрельцов

Концепты *СОЦИАЛЬНОЕ ОДОБРЕНИЕ И СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОТЕСТ* как два источника и две составляющие части сложных социальных процессов в Великобритании, США и Французской Республике 295

Н.В. Петлюченко

Контрасты немецкой и американской *ХАРИЗМЫ* (к столетию теории харизматического лидерства Макса Вебера) 304

Л.Л. Славова

Мовна особистість політика в аспекті концептуалізації.....315

Ю.Ю. Коломиец

Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты 324

Концепты масс-медийного дискурса

С.И. Потапенко

Синхронная реконструкция концептов в англоязычном масс-медийном дискурсе: между концептуализацией и категоризацией 331

Т.В. Кузнецова

Методологічні засади дослідження ціннісного потенціалу медіатексту 339

Е.В. Бондаренко

***МЕМ И АНТИМЕМ* в политическом медиа-дискурсе: опыт когнитивного моделирования 347**

І.І. Пірог

***ЛОГІКА VS. ЕМОЦІЇ*: концептуалізація аргументації у німецькому медіадискурсі 355**

Концепты юридического дискурса

О.С. Мельничук

Концепт і поняття *МІСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА*.....362

М.В. Мамич

Концептуальний аналіз понять *ПРАВДА/НЕПРАВДА* (на матеріалі текстів судових промов) 370

О.О. Гридюшко

Ключові концепти адвокатського дискурсу у німецькій та українській лінгвокультурах.....377

Концепты делового дискурса

Д.П. Шапран

Концепт *ВІЙНА* як джерело термінологічної метафоризації в українськомовному маркетинговому дискурсі.....385

Л.П. Науменко
**Вербалізація концепту *ENTERPRISE* в англійськомовному
бізнес-дискурсі.....392**

Н.М. Демчук
**Фреймова структура концептів маркетингової
діяльності у французькій мові.....400**

Концепты художественного дискурса

А.В. Пронкевич
Концепт *МЕЧТА* в американском донкихотском дискурсе 408

С.В. Волкова
**Концептуальні доміанти міфологічного дискурсу
(на матеріалі амеріндіанських міфів, легенд і казок) 416**

О.С. Маріна
**Антиконцептність у сучасному англійськомовному
поетичному дискурсі.....428**

Т.П. Беценко
**Концепт як складник текстово-образної універсалії
(на прикладі думового дискурсу) 438**

В.О. Шастало (Турченко)
Актуалізація концепту *СКРОМНІСТЬ* у вікторіанському дискурсі.....448

Н.О. Гриня
**Контраст і його інтегративна стилістична функція
в англійськомовному художньому прозовому дискурсі.....456**

О.В. Багацька
**Наративне втілення концепту *РІВНОВАГА*
в сучасному англійськомовному художньому дискурсі.....463**

О.В. Шумейко
**Лінгвальні засоби репрезентації негативних базових емоційних
концептів в американському англійськомовному художньому дискурсі.....472**

Концепты постмодернистского дискурса

О.А. Бабелюк
***ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЧУТТЄВІСТЬ*: стиль життя, концепт чи прийом? 479**

О.О. Гриняк
**Центральні концепти та імплікати американської поезії
модерну і постмодерну.....487**

В.И. Дуденюк
Постмодернистские концепты философии религии 495

Концепты гендерного дискурса

О.В. Мальцева

Гендерний концепт **СОЦІАЛІЗАЦІЯ СМІХУ**: чому, як і задля чого сміються чоловіки та жінки 502

А.А. Марчишина

Концепти **MAN/ЧОЛОВІК, WOMAN/ЖІНКА** та **QUEER/КВІР** у постмодерністському художньому дискурсі 516

Н.П. Михайлюк

Зоонимы как средство персонификации и гендерной идентификации в английских и украинских авторских сказках:
О. Уайльд vs. И. Франко 523

Н.М. Шкворченко

ДІЛОВА ЖІНКА VS. ДІЛОВИЙ ЧОЛОВІК: боротьба двох концептів в англomовному офіційно-діловому дискурсі 533

РАЗДЕЛ V. КОНЦЕПТЫ VS. АВТОРСКАЯ КАРТИНА МИРА

О.П. Воробйова

Концепт **НАДБАННЯ/ВТРАТА** в контексті художньої семантики 541

О.Ю. Карпенко, В.В. Серебрякова

Онiмійний концептуальний простір циклу романів
С. Мейер «Сутінки»: асоціативний експеримент 547

Т. Карабович

Авторська картина світу у творчому дискурсі Нью-Йоркської групи: концепт існування у багатокультурності.....554

О.О. Смольницька

Міфологізм **ЕРОСУ** у вибраній творчості Віри Вовк: зіставлення з іншими культурами.....562

О.Я. Дойчик

Концепти **PARENT** та **CHILD** в ідіостилі Джуліана Барнса 572

І.Б. Циганок

Ключові концепти **ЖИТТЯ** та **СМЕРТЬ** у поетичному дискурсі
Ліни Костенко 580

І.М. Заремська

Інтерпретація лінгвокультурного концепту **НАЦІЯ** у творчості Ліни Костенко.....587

О.В. Федорова

Концептуальний вимір художнього образу **МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ** як відображення індивідуально-авторських картин світу
О. Генрі та **Дж. Джойса** 594

АВТОРСКИЙ КОЛЛЕКТИВ 604

ИМЕННОЙ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ.....624

СЕМІОТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЖИТТЯ – СМЕРТЬ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

І.Г. Саєвич

Буття людини впродовж багатьох століть залишається одним з основних об'єктів пізнання. Осмислення і розуміння людської природи неможливе без звертання до ключових феноменів існування: життя і смерті, діалектика яких осягається через процеси генезису, змінності, нерозривної єдності і внутрішніх протиріч.

Питання пізнання категорій життя і смерті як основи екзистенції є одним із ключових у філософії, релігієзнавстві, мистецтві, природничих науках. У філософському дискурсі актуальності набувають різні концепції життя (*філософія життя*), що наближають його до ідеальної форми існування. У релігійному, зокрема християнському, мемплексі земний шлях людини визначено як підготовчий етап, що зумовлює можливість подолання диктату смерті (*безсмертя, вічне життя, рай*) або ж спричиняє покарання за недотримання встановлених Богом законів (*вічні муки, пекло*). Як об'єкт осмислення у природничих науках життя постає у сукупності біологічних ознак, притаманних живим істотам.

Життя і смерть як репрезентанти універсальних аксіологічних констант неодноразово привертали увагу лінгвістичної спільноти. Аспекти когнітивної організації концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, номінації і смислового наповнення, семантичних моделей фразеологічних одиниць, дискурсивного потенціалу концептів у слов'янських, германських і романських мовах порушували О.О. Близнюк [Близнюк 2008], С.Г. Воркачов [Воркачев 2011], М.В. Жуйкова [Жуйкова 1996], І.Б. Іванова [Іванова 2008], О.С. Колесник [Колесник 2012], М.В. Кравець [Кравець 2011], Ж.В. Краснобаєва-Чорна [Краснобаєва-Чорна 2008], С.М. Толстая [Толстая 1999; 2012] та інші дослідники.

Однак не вирішеними залишаються проблеми прагматичного спрямування семіотичної опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ у слов'янських лінгвокультурах, механізми, що визначають особливості первинної і вторинної номінації та інтерпретації мовних знаків-репрезентантів концептів, розгляд тих семантичних моделей, які увиразнюють діалектику феноменів життя і смерті. З'ясування сукупності цих питань визначило **мету дослідження**, методологічною основою якого є актуалізація тріади «мова – культура – свідомість» (Е. Бенвеніст). З огляду на зазначене враховано і лінгвальні, й екстралінгвальні чинники, що мотивують «семіотичну щільність» (В.І. Карасик) опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ і визначають своєрідність її аксіологічного виміру.

Для реалізації мети залучено різноманітну джерельну базу (Система – Анкета – Текст) відповідно до методики, запропонованої Є. Бартмінським [Bartmiński 1988]. Саме такий усебічний підхід до аналізу мовного матеріалу з орієнтацією на системну організацію знакових одиниць, їх текстову реалізацію і врахування даних експериментів, на думку вченого, відповідає вимозі психологічної релевантності й надає ширші можливості для лінгвістичного аналізу порівняно з використанням одного із джерел інформації.

Глибоке розуміння суті екзистенційних констант неможливе без занурення у символічний універсум як сферу, що межує із фізичними аспектами буття людини. На зв'язку фізичного і символічного наголошував німецький філософ Е. Кассіерер, який окреслив семіотичний аспект у розумінні суті культури і визначив мову, міф, мистецтво і релігію частинами символічного універсуму та складниками людського досвіду. Філософ, зокрема, зазначав, що фізична реальність віддаляється зі зростанням символічної активності людини: «Замість того, щоб звернутися до самих речей, людина

постійно звертається до самої себе. Вона настільки занурена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи чи релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання цього штучного посередника» [Кассирер 1988, 32].

Архаїчні уявлення суспільства про світ і місце в ньому людини стали основою архетипної моделі (пор. модель світового дерева), що визначила особливості лінгвосеміозису доміант буття. Т.В. Цив'ян зауважує, що у змістовому плані архетипна модель світу зорієнтована на максимальну космологізованість існування і на опис космологізованого співіснування та основних параметрів усесвіту: просторово-часових, причинних, етичних, кількісних, семантичних, персонажних та ін. [Цив'ян 2006, 5]. Комплекс параметрів існування може бути репрезентований системою бінарних опозицій, які, як правило, містять протиставлені одна одній позитивні і негативні ознаки, пов'язані зі структурою простору, часу, соціальних категорій тощо. До найбільш загальних протиставлень належать опозиції сакральний/профанний, щастя/нещастя, парний/непарний, життя/смерть [Цив'ян 2006, 5–6].

Назви вимірів буття людини у слов'янських мовах входять до складу праслов'янського лексичного фонду, а їх номінація сягає індоєвропейського лінгвокультурного простору. Праслов'янські дієслівні форми **žiti, živ* споріднені з лит. *gýti* «загоюватися, видужувати», *gyvúoti* «жити», лтс. *dzít* «загоюватися, видужувати», пор. також: вл. *žić* «лікувати, жити», нл. *žuš* «лікувати, видужувати» (ЕСУМ, т. 2, 200). Віддієслівна форма *животъ* є пізнішим за часом утворенням, представленим трьома лексико-семантичними варіантами: 1) «життя»; 2) «череву, живіт, лоно»; 3) «майно, добро, маєтки, статки» (ІСУЯ, 925–926). Пор.: стсл. *животъ*, болг. *живот* «життя», схв. *живот* «життя, мошонка», слн. *živòt* «тіло», ч. *život* «життя», п. *żuwot*, вл. *żuwot* «тіло» (Фасмер, 52). Похідними від *животъ* є іменники з семантикою «худоба, товар» (укр. *животина*, рос. *животное*, біл. *жывёла*,) (ІСУЯ, 924). Отже, в основу центральної зони концепту ЖИТТЯ було покладено ознаки «межа, поріг між існуванням і небуттям», «тіло людини», «здоров'я», «зародження/народження», «діяльність», «заможність», «тварина». Однак ядром концепту, що вплинув на його подальшу репрезентацію у слов'янських мовних картинах світу і визначив лінгвокогнітивну організацію, є *життя людини*.

Взаємозв'язок життя і смерті в архаїчній колективній свідомості знаходить вияв у первинних етимологічних ознаках мовних знаків. На підставі аналізу слов'янських назв (укр. *смерть*, рос. *смерть*, бр. *смерць*, др. *сьмьртъ*, п. *śmierć*, ч. *smrt*, слц. *smrt*, вл. *smjerć*, нл. *smjerć*, болг. *смърт*, м. *смрт*, схв. *смрт*, слн. *smrt*, стсл. *сьмрьтъ*) реконструйовано псл. **s̑m^brtъ*, що походить від основи **m^br-тъ*, пов'язаної із **mertī* «умирати» і спорідненої з лит. ст. *mirtis* «смерть», лтс. *mīrte*, дінд. *mrtih*, лат. *mors, mortis*, та форманта *съ-*, який здебільшого зіставляється із дінд. *su-* «добрий», лат. *suus* «свій». Отже, йдеться про природну смерть, «свою смерть», а не загибель, убивство тощо (ЕСУМ, т. 5, 319).

За спостереженням С.М. Толстої, за спільних для слов'янських мов лексичних одиниць із коренем **mьг-* / **mer-* / **mog-* використовується значна кількість дієслів і їх дериватів на позначення смерті, що є результатом вторинної номінації, спричиненої табуванням лексеми *смерть* [Толстая 2012, 58]. Сприйняття міфологічною свідомістю мовного знака сакральних сутностей зумовлено синкретичним зв'язком його зовнішньої форми і уявленнями людини про факти і явища, з якими він співвідноситься. Саме тому номінація смерті і процесу помирання часто мала вторинний характер, а табувані назви замінялись евфемістичними відповідниками. Зокрема, в основу номінації процесу відходу з життя, на що звернула увагу С.М. Толстая [Толстая 2012, 58], покладено семантику фізичної дії: «гнути,

згинати» (*загибель, загинути*), значення «падати» (рос. *павшие смертью храбрых*), рос. «терять, теряться, пропадать» (*потери в боях, діал. потеряють белый свет, остатки души потеряют «умереть»*), «тратити» (*важка втрата*) та ін. Зв'язок різних лексем із семантикою помирання простежується і в межах контекстів: «*Могла б я й вмерти, ти мусив би й ту втрату пережити*» (Леся Українка).

Важливими вимірами існування як цілого є два діалектично пов'язані полюси: початок і кінець, які співвідносні з цілим. Спільність етимології лексем, що їх репрезентують, свідчить про первинність одного нерозчленованого поняття початку-кінця. Праслов'янське **kopsъ* «кінець, початок» похідне від **kopъ* або **kopsъ*; пор. стсл. *ис-кони до кони* «з початку до кінця», серб. *од кона до кона* «від початку до кінця» (ЕСУМ, т. 2, 447).

Ідея кінця часто поєднується зі смислами «невдача», «смерть»: укр. *кінець світу*, рос. *кончина, скончатся*, чеш. *skon*, пол. *koniec Świata*, біл. *канцы прыйшлі* (каму), *адаваць канцы*. У текстах ці одиниці можуть функціонувати як антитеза понять життя, щастя, слава, успіх тощо: «— *Тож він завтра із другою / Піде під вінець... / А я собі під водою / Знайду вже кінець!*» (Леся Українка); «*Меж тем как в дальнем я краю / Искал в боях конца иль славы*» (М. Лермонтов); «— *Навошта ўсё гэта, калі такі бязглузды канец? На што жыццё? На што смерць?*» (М. Зарэцкі); «... *czas wykrojony przez nasze biografie to nie koniec. Istnieje wieczność i może coś więcej*» (Cosmopolitan 2000, № 10).

Антиномія життя і смерті, хитка межа між ними, втрата надії на зміну важкого становища, з одного боку, а також табування назв смерті – з другого, спричинили той факт, що значна кількість ФО з компонентом *життя* наділена семантикою припинення існування. Передумовами їх категоріальної деталізації є відповідні предикати, що посилюють сему «кінець, завершення» (*загубити, збавити, позбутися, прощатися, скінчити*): *загубити вік; збавляти/збавити віку (життя); не на життя, а на смерть; на крайнім (крайньому) порозі життя; на схилі віку (літ); піти в могилу (з життя, від нас, до Бога тощо); позбутися життя; класти/покласти життя (живіт); прощатися/розпрощатися (попрощатися) із життям (із [білим] світом); скінчити дні (життя, шлях тощо); скласти/складати голови (життя); стратити життя* (ФСУМ, 295–296). Пор. також біл. ФО: *між (паміж) жыццём і смерцю; на мяжсы жыцця і смерці* (СФ, т. 1, 427–428); *жывы нябожчык* «вельмі слаби, близькі да смерці чалавек», *жывы труп* (СФ, т. 2, 115); *ні жывы ні мёртвы* (СФ, т. 1, 425); *хоць <ты> жывы (-ому, -ым) ў зямлю лезь* (СФ, т. 1, 645); *не на жыццё, а на смерць* (СФ, т. 1, 427).

В архаїчній свідомості смерть співвідноситься із двома іншими життєвими полюсами – народженням і шлюбом, які можуть витлумачуватись як ритуальна смерть і нове народження: рос. діал. *сосватать осинку, собирается замуж* «про жінку, яка помирає», чеш. *oženit sa s tí zibatý*, біл. *з магiлаю ажаница* [Толстая 2012, 60], *замуж за <пана> пясоцкага збіраца* та ін. Смерть як шлюб можна вважати інверсією одного з важливих моментів міфоритуального сценарію людського життя. Т.В. Цив'ян зазначає, що відповідно до задалегідь визначеної програми людина повинна пройти через певні моменти, виконуючи завдання щонайменше двох рівнів: «Перший із них – більш високий – повне втілення програми міфоритуального сценарію (народження – ініціація – шлюб – смерть), що відповідає етапам творення світу й інсценує вчинки і події, які стосуються творців світу» [Цив'ян 2006, 12]. Другий рівень, умовно більш низький, визначений сферою побуту і є діяльністю чи існуванням людини у проміжку між означеними точками сценарію та може розглядатись як своєрідна підготовка до їх проходження [Цив'ян 2006, 12].

Смерть сприймається як природне, закономірне завершення земного шляху: «*Jeżeli człowiek „umarł” sobie – to śmierć jest dla niego czymś naturalnym, czymś, co zakańcza życie, co napelnia pokojem. Gdy odchodzi taki człowiek, to pozostaje po nim „zapach*

pokoju”, *jakby anioł pokoju stanął na tym miejscu*” (P. Rostworowski). Первинною семантичною ознакою смерті є одиничність явища, тобто «суб’єктом» смерті є одна особа. Етимологічно «своя» смерть протиставлена «чужій»: рос. *умер не своей смертью; принял чужую смерть*. Однак не можна не зауважити, що смерть змінює і соціальний статус усіх членів родини. Окрім природності явища, смерть може бути викликана діями інших (*убивати* – «позбавляти життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю та ін.); умертвляти» (СУМ, т. 10, 352). Позваблення життя розглядають як таке, що спровоковане діями людини, і як стихійне явище (*мор*): «*Мор, голод і війна – то страшні людодіди*» (Л. Боровиковський). Пор. також етимологічно споріднені зі *смерть* пол. *morderstwo, mordowanie, morderca: morderstwo* – “*przestępstwo polegające na umyślnym pozbawieniu życia człowieka*” (злочин, пов’язаний із навмисним позбавленням життя) (SJP).

Номінація процесу початку існування (укр. *народитися*, рос. *родиться* біл. *нарадзіцца*, пол. *urodzić się*, чеш. *narodit se*, болг. *се роди*, серб. *бити рођен*) має зв’язок із виникненням, появою на світ у межах роду, покоління, племені, народу (ЕСУМ, т. 5, 88–90). Ознаку причетності до роду покладено і в основу семантики народження: укр. *роди* (*пологи*), рос. *роды*, біл. *роды*, болг. *раждане*, пол. *poród*, чеш. *porod*. Народження завжди є результатом взаємодії предків, батьків: *бути народженим* (*кимось*), *народжуватися* – «з’являтися на світ під час пологів», пор. також: *подарувати життя* (СУМ, т. 5, 175). Отже, для архаїчного світосприйняття притаманне уявлення про тривалість, нескінченність життя (людського) роду, яке не заперечує смерть, кінченість одного індивіда: «*Живееш с хора, а умираш в самота*»; «*Хората са равни пред Смъртта, но не и пред Живота*» (В. Константинов).

Н.Д. Арутюнова зауважує, що в основу концепту початку і кінця покладено ідею лінійності: «Поняття лінії асоціюється насамперед із просторовим аспектом чуттєво сприйманого світу. Для того, щоб поняття «кінця» розпалося на два співвідносні – «початок» і «кінець», лінія повинна бути обмежена з двох боків: кінець повинен мати партнера – «вічного супутника», але не дублікату» [Арутюнова 2002, 7]. Необхідною умовою диференціації кінців є їх парність. Такими просторовими об’єктами можуть бути дорога (шлях), палиця (укр. *у палиці два кінці*, рос. *палка о двух концах*), мотузка (рос. *сколько верёвочке не виться, а конец будет*) тощо. Лексеми деяких слов’янських мов (болг. *конец*, м. *конец*, серб. *конац*) уживаються на позначення початку, кінця і нитки (ЕСУМ, т. 2, 447) як об’єкта з двома кінцями; пор. також: укр. *увірвалася* (*перервалася, обірвалася*) *нитка* – «настав кінець чому-небудь» (СУМ, т. 5, 415) та образно-асоціативне уявлення про життя як про нитку, яку прядуть і перерізають богині долі (грецькі мойри, римські парки, германські норни).

Поняття початку і кінця асоціюються із поняттям шляху людини по колу чи іншою замкнутою лінією і можуть бути осмислені в термінах часу, простору і подій: «*Весь-то жизненный путь мы прошли до конца И концом оказалось начало*» (А. Блок). «*Смъртта идва в края на живота – защо не в началото?*» (Смерть приходить наприкінці життя – чому не на початку) (В. Константинов). За спостереженням Н.Д. Арутюнової, лінія як просторова метафора часу зумовила появу темпоральної метафори простору – шлях, відмінність між якими полягає у безкінченності часу і кінченості земного простору, адже переміщення у просторі зорієнтоване на фініш [Арутюнова 2002, 10].

Аксіологічно маркованими одиницями земного простору є лексеми *шлях, дорога* (*життєвий шлях, дорога життя*) та *дім*. Пор. також назву місця поховання людини, синонімічну лексемі *труна* (укр. *домовина*, біл. *дамавіна*), що синкретично поєднує обидва полюси існування: «*Пятнаццаць свежых дамавін* плылі на плячах жывых. *Мёртвыя* развіталіся з горадам, у якім яны абаранялі новае жыццё» (В. Хомчанка).

Окрім того, процес помирання асоціюється із повернення «додому», приєднанням до світу предків: *пйти до дідів (прадідів)*, рос. *отправиться к праотцам*, біл. *адпраўляцца да абрама на піва*.

Уявлення про існування як про мандрівку людини життєвим (земним) шляхом від народження до смерті покладено в основу конвенційної метафори ЖИТТЯ є ДОРОГА/ШЛЯХ, структурно підпорядкованої комплексній метафорі ЖИТТЯ є ПОДОРОЖ, адже референція одного з лексико-семантичних варіантів *шлях* має зв'язок із процесом переміщення, перебуванням у русі певний час і ширше – із життям, діяльністю, способом існування (СУМ, т. 11, 493). Земне життя людини в проміжку між означеними точками сценарію регламентоване у просторі і часі, а вдале проходження кожного відрізка, що веде до чергового акту сценарію, «гарантує виконання призначеного людині на землі обов'язку – «програвання» відведеного їй віку у повному обсязі» [Цивьян 2006, 12]: «*Життя – це шлях, що переходить в шлях, – Кінця не має ні одна дорога, Смерть – тимчасовий міст, що на вітрах Ледь-ледь стоїть і навіває страх*» (Д. Павличко); «*Proč je na cestě k smrti tolik zastávek, proč jde vše tak pomalu?*» (Чому на шляху до смерті так багато зупинок, чому все так повільно?) (Ф. Kafka).

Семантика безкінечного у часі існування притаманна низці похідних від *смерть* лексичних одиниць, утворених за допомогою префіксів *без-* і *не-*, що заперечують факт життєдіяльності: укр. *безсмертя, безсмертний, невмирущий*, рос. *бессмертие*, болг. *безсмъртие*, серб. *бесмртност*, біл. *неўміручасць, бессмяротнасць*, пол. *nieśmiertelność*, чes. *nesmrtelnost*. Життя осмислюється як напрям від смерті до безсмертя: «*Может да умреш от жажда за безсмъртие*» (Ви можете померти від прагнення до безсмертя) (В. Константинов). Зазначені лексеми, а також словосполучення *вічне життя, еліксир життя (молодості, безсмертя, довголіття)*, що актуалізують сему «безмежність існування», є аксіологічно маркованими і реалізують свої системні потенції у тексті, набуваючи додаткових семантико-прагматичних відтінків бажаності: «*Два близких между собою желания, как два невидимых крыла, поднимают душу человеческую над остальной природою: желание бессмертия и желание правды*» (В. Соловьёв).

Атрибути *вічне, безконечне (життя)* виражають бажане, ідеальне існування. Із вічністю співвідносять час, який не має початку і кінця (рос. *отойти (кануть) в вечность (уйти в прошлое, минут, забыться)*). Прагматика фраземи *вічне життя* може змінюватися залежно від контексту. Пор.: а) *Видійти у вічність* («залишити межі земного простору і часового виміру, припинити земне існування») і б) *Я хочу жити вічно* («я не хочу помирати, тобто залишати межі земного простору і часу»). Залежно від актуалізованих сем протилежного смислу набуває і словосполучення *земне життя*: а) «реальне; конкретне, обмежене у часовому вимірі» (пор.: *відриватися від життя (від землі)*) у значенні «втрачати почуття реальності») та б) «найвища цінність».

Земний простір існування людини протиставляється сакральному. В архетипній моделі світу це протиставлення співвідносне з опозиціями небо/земля, земля / підземний світ, сакральний/профанний. Сакральний простір, що у широкому значенні має зв'язок із божественним/релігійним/небесним/потойбічним світом, протиставлений буттю повсякденному, профанному, тому сакральні локуси орієнтовані вертикально, відповідно до уявлень про верхній (небесний) і нижній (підземний) світи (рай, пекло, Небесний Єрусалим, Свята Земля, храм, вівтар тощо). За спостереженнями С.М. Толстої, уявлення про природну, «свою» смерть, і неприродну, «не свою», «не чисту» покладено в основу вислову *земля не приймає*. Тих, хто помер не своєю смертю, заборонялося ховати в землю [Толстая 1999, 232]. Антитеза земного і сакрального простору об'єктивується

антонімічними фразеологізмами *цей (сей) світ, грішний світ і той світ*, тобто потойбічний світ. Пор. у метафоричному контексті: «<...> від якогось часу вони з онукою **почали жити в різних площинах: одна десь там, угорі, а друга – внизу. Важко прокласти їм одна до одної міст чи кладку; чим далі, тим глибше відлітає від неї ця пташка і тим більше простору їй розділяє**» (В. Шевчук).

Міфопоетичні уявлення колективної свідомості із притаманним їй бінарним просторовим осмисленням буття (верх/низ) зумовлюють метафоризацію соматизмів як джерела семіозису екзистенції. Високим семіотичним потенціалом позначені лексеми *серце і душа*. Пор.: *віддати (покласти) душу (життя); [аж] душа [вгору] росте, поки б'ється серце [в грудях]*. Після смерті як припинення життєдіяльності (*серце зупиняється*) душа рухається вертикально, *відлітає до неба (+), а серце (тіло) відходить додола, до землі (-)*: «Саме тоді, коли розумієш, яке прекрасне **життя, ти зникаєш**», – *було останнім, про що подумав Сильвіо, перш ніж його душа відлетіла на небеса*» (Т. Ковтун).

Межею між світами є смерть, яка асоціюється з останньою дорогою до потойбічного світу (СМЕРТЬ є ДОРОГА/ШЛЯХ). Зв'язок смерті з ідеєю руху і дороги властивий усім слов'янським лінгвокультурам. С.М. Толстая зазначає, що центром цієї метафоричної моделі є дієслово *ходити* і всі його деривати. Про людину, яка помирає, говорять, що вона *відходить*, а про ту, яка померла, – *відійшла* (пор. також: *душа відлетіла*) [Толстая 1999, 232]. Часто дієслова руху вживаються у повних конструкціях із зазначенням мети і кінцевого пункту шляху, який може бути названий домом, небесами, вічністю, тим світом (кращим). Метою шляху може бути зустріч із предками, сакральними суб'єктами. Дорога, на відміну від множинності шляхів, що формують основу земного життєвого сценарію людини, вживається з атрибутами *божа, остання*: укр. *бути на божій (останній) дорозі; піти з цього (сього) світу (світа)*; рос. *уйти из жизни; последний путь; уходит/уйти в лучший мир; отойти к лучшей жизни; отойти на тот свет; уходит/уйти в небытие; уходит/уйти в мир иной*; біл. *адпраўляцца на той свет; адыходзіць на той свет; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; пайсці ў магілу* та ін. Метафора дороги є виявом уявлень про межу між земним існуванням і безсмертям: “*Przez noc – droga do świtania, / Przez wątpienie – do poznania, / Przez błędzenie – do mądrości, / Przez śmierć – do nieśmiertelność*” (...через смерть дорога до безсмертя) (R. Zmorski).

Життя і смерть осмислюються у межах опозиції активне/пасивне. Аксіологічно значущою ознакою життя є діяльність, активність (пор.: *Треба жити, а не існувати*). Діяння живого організму, що потребує зусиль і вимірюється інтенсивністю, покладено в основу метафори ЖИТТЯ є БОРОТЬБА (*хапатися за життя, воля до життя, боротися за життя*). Припинення активної діяльності на шляху подолання перешкод (хвороб, нестатків, емоційних потрясінь) може спричинити припинення моменту існування, його завершення. Бездіяльність, відпочинок (сон) асоціативно зближуються зі смертю: СМЕРТЬ є СОН. Смысловая відмінність між ними визначається інтенсивністю і часовою протяжністю (періодичне, тимчасове – постійне, вічне): “*Śmierć jest snem, tyle że wiecznym*” (J. Osiecki). Пор. також семантику вічного, непробудного сну у фраземах *мертвецький (мертвий) сон, морить на сон, смертельний (смертний) сон, спати вічним (гробовим) сном*. Зближення семантики сну, ночі і смерті покладено в основу їх персоніфікації і встановлення родинних взаємин між уособленими суміжними (з погляду архетипних уявлень) явищами: “*Tak zwycięzców zwyciężył w końcu sen, brat śmierci*” (A. Mickiewicz); “*Były dwie siostry: noc i śmierć / Śmierć większa, a noc mniejsza / Noc była piękna jak sen, a śmierć / Śmierć była jeszcze piękniejsza*” (K. Gałczyński). В індоєвропейському культурному просторі такі семантичні паралелі характеризуються

узуальністю: у давньогрецькій міфології Танатос як уособлення смерті (*Θάνατος* – букв. «смерть») перебуває у родинних взаєминах із богинею ночі Нікс і є братом-близнюком бога сну Гіпноса.

Осмислення понять «життя», «смерть», «безсмертя» належить до переліку «вічних» гносеологічних проблем, а постійне прагнення і неможливість дати відповідь на питання щодо кінечності і безкінечності життя, пошуки його сенсу сформували одну з найбільш значимих онтологічних метафор ЖИТТЯ/ІСНУВАННЯ є ТАЄМНИЦЯ. Розгадка цієї таємниці конкретним індивідом постає у ракурсі таких ментальних констант, як добро – зло, любов – ненависть, щастя – нещастя, і зумовлюється світоглядом і домінантними ціннісними орієнтирами. Однак таємниця зазвичай залишає більше запитань, ніж переконливих відповідей: «У нас нет чувства своего начала и конца. <...> ...родись я и живи на необитаемом острове, я бы даже и о самом существовании смерти не подозревал. «Вот было бы счастье!» – хочется прибавить мне. Но кто знает? Может быть, великое несчастье. Да и правда ли, что не подозревал бы? Не рождаемся ли мы с чувством смерти? А если нет, если бы не подозревал, любил ли бы я жизнь так, как люблю и любил?» (И. Бунин).

Традиційно найвищим проявом онтології є щастя, що містить у своїй структурі когнітивні ознаки «повнота», «тривалість», «насолода, вдоволення від життя». Відповідно до ціннісних орієнтирів епохи, соціальної групи й індивіда концепт ЩАСТЯ можуть об'єктивувати різні гедоністичні ознаки: «вік», «любов», «сім'я», «віра», «достаток», «гармонія внутрішнього світу людини і взаємин у соціумі» тощо: «Як мені даровано багато, Скільки в мене **щастя**, чорт візьми! – На землі **сміялись і страждати, Жити і любить** поміж людьми!» (В. Симоненко). Протиставленням щастю як меті людської життєдіяльності є горе, туга (нещастя) як інтенсивний психічний стан, що супроводжує втрату когось, із ким людина мала глибокий емоційний зв'язок.

Можливість встановити семантичні зв'язки між словами, що об'єктивно існують у психіці сучасних носіїв мови, та специфічні для певної мови і культури психологічні еквіваленти семантичних полів надає асоціативний експеримент. Показовими, на наш погляд, є узагальнення укладачів Слов'янського асоціативного словника. На підставі опрацювання даних прямих і зворотних асоціативних експериментів було укладено переліки слів (по 30), що утворюють ядро мовної свідомості носіїв російської, української, білоруської та болгарської мов. До складу таких найбільш частотних одиниць належать лексеми *життя* і *смерть*, окрім того, домінантними в усіх чотирьох вибірках є *життя* і *людина*.

За даними Словника (САС 116–118), ядерні реакції на стимул *життя* не мають суттєвих відмінностей в українській, російській, білоруській і болгарській мовах. Пор.: укр. *життя* – *довге* (8,4%); *смерть* (6,3%), *коротке* (5,6%); рос. *жизнь* – *смерть* (16,7%), *прекрасна* (4%), *долгая* (3,6%); біл. *жыццё* – *радасць* (6,3%); *смерць* (6%), *доўгае* (3,9%); болг. *живот* – *смърт* (14%); *краток* (2,7%); *дълъг* (2,6%). Слід зазначити, що найчастотніші реакції на стимул *життя* у російській (*смерть*) і болгарській (*смърт*) мовах у процентному відношенні вдвічі перевищують українські й білоруські аналоги, а їх співвіднесеність із наступними за частотністю реакціями (рос. *прекрасна*, *долгая*; болг. *краток*, *дълъг*) свідчить про вищий вияв значущості діалектичного зв'язку життя і смерті у зазначених етноспільнотах порівняно з репрезентативністю інших когнітивних ознак екзистенції.

Реакції на слово-стимул *смерть* також підтверджують висновок про переважання дуалістичності зв'язку життя і смерті в російській і болгарській лінгвокультурі порівняно з українською і білоруською: укр. *смерть* – *кінець* (5,5%); *горе* (4,5%); *страшна* (4,3%), *життя* (4%); рос. *смерть* – *жизнь* (15%); *горе* (4%), *конец* (3%); біл. *смерць* – *гора*

(10%); *жыццё* (6,5%); *канец* (4,5%); *каса* (3,7%); болг. *смърт* – *край* (11%); *живот* (10,5%), *туга* (3%). В усіх чотирьох вибірках простежується семантичний зв'язок *смерті* з *кінцем* (рос. *конец*, біл. *канец*, болг. *край*) та найвищим і тривалим виявом негативних емоцій (укр. *горе*, *страшна* (*смерть*); рос. *горе*, біл. *гора*, болг. *туга*). Національно-культурна специфічність виражена однією із найчастотніших реакцій у білоруській мові *смерць* – *каса*, яку можна розцінювати як прояв образного міфопоетичного зв'язку двох понять у свідомості сучасних носіїв мови.

Отже, ЖИТТЯ і СМЕРТЬ належать до багатовимірних ментальних одиниць, що мають широку репрезентативність у національних мовних картинах світу, розкривають самотність національного семіотичного простору і дозволяють визначити особливості етнічних світоглядних орієнтирів та своєрідність світосприйняття. Опозиція ЖИТТЯ – СМЕРТЬ, що є основою архетипної моделі світу, набуває конкретизації у просторово-часовій організації сценарію людського буття. Взаємозв'язок з опозиціями свій/чужий, сакральний/профанний, активний/пасивний, одиничне/загальне визначає аксіологічний потенціал лексем *життя* і *смерть* та репрезентованих ними концептів. Умовами зближення складників існування є парність, лінійність, незмінність напряду. Нерозривна єдність і внутрішні протиріччя елементів опозиції увиразнюються і на рівні номінації, і в процесі інтерпретації мовних знаків, співвідносних із категоріями існування. Своєрідність опозиції ЖИТТЯ – СМЕРТЬ як екзистенційної константи слов'янського лінгвокультурного простору визначають полярні аксіологічні маркери існування: *земле* – *потойбічне*, *довге* (вічне) – *коротке*, *початок* – *кінець*, *щастя* – *нещастя*. Окреслені тенденції уможливають подальші наукові розвідки щодо з'ясування особливостей семіозису лінгвокультурних домінант.

Література

Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Семантика начала и конца / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.

Близнюк О.О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.О. Близнюк. – К., 2008. – 20 с.

Воркачев С.Г. Что есть человек и что польза его: идея смысла жизни в лингвокультурологии : [монография] / С.Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2011. – 203 с.

Жуйкова М. Номінації смерті та архаїчне мислення / М. Жуйкова // *Thanatos*. Студії з інтегральної культурології. – 1996. – Вип. 1. – С. 28–62.

Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.Б. Іванова. – К., 2008. – 19 с.

Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер ; пер. А.Н. Муравьев // Проблема человека в западной философии / сост. и послесл. П.С. Гуревича ; общ. ред. Ю.Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 3–33.

Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору : автореф. дис... докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.С. Колесник. – К., 2012. – 36 с.

Кравець М.В. Концепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ в оповіданні Едгара Аллана По «Овальний портрет (Життя в смерті)» / М.В. Кравець // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2011. – Ч. I. – С. 90–94.

Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт життя в українській фраземіці: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

Толстая С.М. Славянские народные представления о смерти в зеркале фразеологии / С.М. Толстая // Фразеология в контексте культуры. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 229–233.

Толстая С.М. Смерть / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь / под общ. ред. Н.И. Толстого. – М. : Международные отношения, 2012. – Т. 5. – С. 58–71.

Цивьян Т.В. Модель мира и её лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.

Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki // *Bartmiński J.* Język a kultura. – 1988. – № 12. – S. 63–83.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Тт. 1–6.

ІСУЯ – Історичний словник українського язика / улож. Е. Тимченко, Е. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко ; ред. Е. Тимченко. – Харків – К. : Держ. вид-во України, 1930. – Т. I (А–Ж). – 947 с.

САС – Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2004. – 800 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

СФ – Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя ім. П. Броўкі, 2008.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.skarnik.by/tsbm>.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / гол. ред. колегії Л.С. Паламарчук ; Ін-т укр. мови ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.

SJP – Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sjp.pwn.pl/>.